

İNGİLİZ EDEBİYATINDA FATİH SULTAN MEHMED HAKKINDA PİYESLER

BERNA MORAN

İngilizlerin Türklerle temas etmeleri her ne kadar birinci Haçlı Seferleri ile başlar sayılırsa da, İngiltere'de Türklere karşı hakiki ve devamlı bir alâka ancak XVI. asır ortalarında uyanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Kanunî devrine girdikten bir müddet sonra İngiltere'de Türkler hakkında eserler neşredildiğini, Türk tarihi ve âdetlerini, askerî teşkilâtını anlatan Paolo Giovius, Bartolomeo Georgievitz ve A. Geuffroy gibi yazarların İngilizceye çevrildiğini görüyoruz. Asrın sonlarına doğru da, bir zamanlar İngilizlerin büyük tarihçilerinden addedilen Richard Knolles Türk tarihi hakkındaki uzun eserine girişmişti.¹

Beri yandan 1578 senesinde İngiliz tüccarları ticarî imtiyazlar temini için Babıâli nezdinde teşebbüse geçiyor ve ekonomik sahada başlayan bu münasebet az sonra resmî ve siyasî bir mahiyet alıyordu. Kraliçe Elizabeth'in siyasî bir emeli vardı: Türk dostluğunu kazanmak ve Türklerin İspanya'ya harp açmasını sağlamak.² Vakıa İngiliz siyaseti bizimle bir ittifak kurmak peşindeydi ama, İngiliz umumî efkârı, Hıristiyanlık için gittikçe büyüyen bir tehlike addettikleri Türklere dost olmanın tabiatıyla uzaktı. Devrin vaazlarında, risalelerinde, şiirlerinde umumiyetle Türkler aleyhinde olan bahislere sık sık rastlandığı gibi Hıristiyan âleminin Türklerden korunması yolunda kiliselerde okunmak üzere hazırlanmış dualar da vardır. Velhasıl devrin edebiyatı ve vesikaları göste-

¹ Mamafih KNOLLES'un 1603 te basılan *Generall Historie of the Turkes* isimli bu kitabı, esas itibariyle Lâtin yazarlardan toplanmış, orijinal ve ilmî bir kıymeti olmayan pek tarafgirane bir eserdir.

² Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı için AKDES NİMET KURAT, *Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1660)*; A. L. HORNIKER, *William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commecial Relations: The Journal of Modern History XIV, 3 (1942) bk.*

riyor ki, XVI. asır İngiltere'sinde dahi bir «Türk korkusu» yaşamakta ve Türklere karşı ilgi uyandırmaktaydı.¹

İşte aynı asrın sonlarında İngiliz piyes yazarlarının da bakışlarını Osmanlı İmparatorluğuna çevirdiklerini ve Türk tarihinden alınmış hakikî veya uydurma bazı vakaların bir çok eserlere mevzu teşkil ettiğini görüyoruz,² öyle ki, 1580 senelerinden sonra Türklerle ilgili piyesler bir birini takip ediyor. Cristopher Marlowe, Robert Greene, George Peele ve Thomas Kyd gibi devrin en mühim piyes yazarları Türklere ait hiç değilse birer eser denemişlerdi. Yalnız Shakespeare bir istisna olarak kalıyor. Mamafih onun da eserlerinde Türklere ve âdetlerine bir çok imâlar vardır. Louis Wann'ın yaptığı araştırmalardan³ anlaşılıyor ki, 1579 ile 1642 arasında yazılmış ve Şark milletlerini ele alan 47 eserde karşımıza en çok çıkan Türklerdir.⁴

Türkler	31 piyeste
Avrupa Hıristiyanları	27 »
Mağribiler.	18 »
Şark Hıristiyanları.	12 »
İranlılar	8 »
Yahudiler	6 »
Tatarlar	5 »

¹ Renaissance devrinde İngiltere'de Türklere karşı gösterilen alâka için S. C. CHEW, *The Crescent and the Rose*, Oxford 1937; ORHAN BURLIAN, *Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance*, Oriens V, 2 (1952), 209-229.

² Vakıa İngiliz edebiyatında XVI. asırdan evvel de Türklere rastlamak mümkündür; fakat Orta Çağ romanslarında karşılaştığımız bu Türklerle Araplar veya umumiyetle Müslümanlar arasında bir tefrik yapıldığı söylenemez. Mamafih şayanı dikkattir ki, Türkler eski İngiliz folkloruna da karışmışlardır. Orta Çağlardan beri gelişmiş olan bazı halk piyesleri (Mummer's play) vardır ki, bunlar hasat zamanı gibi vesilelerle köylerde ve kasabalarda temsil edilen bir nevi düello oyunları idi ve bunların en yayılmış olanında St. George ile dövüşen en mühim kahraman bir Türk şövalyesidir.

³ *The Oriental in Elizabethan Drama*: Modern Philology XII, 439. s.

⁴ Türklerle daha yakından ve daha evvel temasa gelmiş olan diğer Avrupa milletlerinde Türklere ait piyeslerin daha erken başlamış olması lâzım. Nitekim İstanbul'un fethinden üç sene sonra, yani 1456 da Nürnberg'li Hans Rosenblüt tarafından yazılmış *Turkenspiel* adlı bir nevi karnaval piyesinde Türk Sultanı Nürnberg'e gelerek oradakileri Türk idaresini kabul için ikna etmeğe çalışır (DOROTHY VAUGHAN, *Europe and the Turk*, 28. s. bk.). Fransa'da ise Türkler hakkında ilk tiyatro eseri olan G. BOUNIN'in *La Soltane* isimli piyesi 1561'e isabet eder. Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın katli hâdisesine ait bu eser yazıldığı zaman vakaya karışmış diğer eşhas henüz hayattaydılar. Fakat İngilizlere nisbetle Türklerle çok yakından münasebeti olan Fransa'da XVI. asırda Türkler hakkında başka tek bir piyes yazılmamıştır (C. D. ROUILLARD, *The Turk in French History, Thought and Literature: 1520-1660*, Paris 1941, 426. s. bk.).

Araplar	4 piyeste
Mısırlılar	4 »

İngiltere'de Puritan'ların tesiriyle 1642 de tiyatrolar kapatılmıştı; dahili harbi müteakip kurulan Cromwell idâresi 1660 ta nihayet bulup da II. Charles'ın memlekete dönmesiyle başlayan «Restoration» devri tiyatronun da yeniden faaliyete geçmesini sağlamıştır. Bu «Restoration» devrinde (1660—1700) de, Şark milletlerine ait piyeslerde yine Türkler başta geliyor.¹

Devirlerinin dram anlayışı ile hareket eden XVI. asır yazarları trajedide korkunç, kanlı, tüyler ürpertici sahneler yaratmağa çalışırlardı. Bunun içindir ki, tarih kitaplarında Türkler hakkında anlatılan zulüm ve gaddarlık hikâyeleri bu yazarların gayesine pek elverişli gelmiş olsa gerek. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in İrene'nin başını uçurması, Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'yı boğdurması, Yavuz Selim'in babasını zehirletmesi gibi mevzular bu tiyatro yazarları tarafından tekrar tekrar işlenmiştir. Dolayısıyla Elizabeth devri sahnesindeki Türkler, her zaman değilse de, çoğu defa zalim ve hunhar karakterleri temsil ederler. Fakat Restoration devrinde dram anlayışı da değiştiğinden, bu defa sahnedeki Türkler de çok değişik bir karakter kazanmışlar ve zaman zaman âlicenap büyük kahramanlar olarak alkışlanmışlardır. Bu makalede gözden geçireceğimiz Fatih Mehmed hakkındaki piyeslerde de az çok aynı gelişmeyi müşahede etmek kabildir.

Vakia bu piyeslerin hepsi İrene vakası üzerine kurulmuştur, fakat tabiatıyla mevzu farklı şekillerde işlenmiş ve gerek İrene, gerekse Fatih Mehmed karakterleri yazarın anlayışına ve devrine göre değişik tarzlar da tefsir edilmişlerdir.²

Malûm olduğu üzere, Fatih Mehmed ile İrene hikâyesi ilk defa 1554 te Bandello'nun *Parte de le Nouvelle del Bandello* eserinde ortaya atılmıştır. Gûya Bandello bu vakayı Fatih'in muasırı Milâno dükü Francesco Sforza'nın hekimi F. Appiano'nun torunundan işitmişmiş. Hikâye çokrağbet görmüş, 1559 da P. Boaissuau tarafından fransızcaya,³ ve 1566 da Painter tarafından *Palace of Pleasure* eserinde İngilizceye çevrilmiş-

¹ Louis Wann, *The Oriental in Restoration Drama*. University of Wisconsin Studies 2, 180. s.

² Fransız edebiyatında Fatih Mehmed hakkında, sahibi meçhul *Tragédie Mahometiste* (1612) adlı ilk piyes, İrene vakası üzerine değil, Fatih'in kardeşini öldürtmesi mevzuu üzerine kurulmuştur (Rouillard, *a. e.*, 466—467. s. bk.

³ *Histoires Tragiques Extraictes des Oeuvres Italiennes de Bandel, et mises en nostre langue Françoisse, par Pierre Boaisuau surnommé Launay natif de Bretagne.*

tir. Beri yandan lâtince tarih kitaplarında da yer almağa başlamıştı ve nihayet Knolles'da vaka yine tarihî bakımdan gerçek bir hadise olarak anlatılır. Yine aynı mevzu üzerinde William Barksted tarafından yazılmış *Hiren or the Fair Greek* (1611) isimli bir de şiir mevcuttur.

Az çok değişik şekiller gösteren hikâyenin ana hatlarını şöyle hü-lâsa edebiliriz: İstanbul'un zaptı esnasında esir edilen İrene isimli Yunanlı bir kız Sultan Mehmed'e takdim edilir. Sultan İrene'ye delice âşık olur; öyle ki, yavaş yavaş devlet işlerini ihmal etmeğe başlar ve nihayet kendini tamamiyle zevk âlemine kaptırır ve bütün vaktini sevgilisine hasreder. Bu vaziyet yeniçerilerin ve devlet ricalinin hoşnutsuzluğunu doğurur. Nihayet Mustafa Paşa tarafından ikaz edilen Sultan devletî ileri gelenlerini bir araya toplar ve İrene'ye de en güzel elbiselerini giyerek huzura gelmesini söyler. Kadın huzura çıktığı zaman güzelliği herkesi şaşkırtır, fakat Sultan Mehmed etrafındakilere dönerek hislerine galebe çalamayacak bir padişah olmadığı yolunda bir kaç söz söyledikten sonra vazife ve şeref duygusunu aşktan daha yüksek tuttuğunu ispat etmek üzere İrene'yi birden bire saçlarından yakalar ve bir kılıç darbesiyle kafasını uçurur.

Hikâyenin tarihî bir esasa dayandığını gösterecek itimada şayan bir vesika yoktur. Ancak Fatih'in hizmetinde çalışmış olan Jean-Marie Angiolello'nun *Historia Turchesca* adlı yazma bir eserinde İrene hikâyesine benzer bir vakanın nakledildiğine L. Thuasne işaret etmektedir (*Gentile Bellini et Sultan Mohammed II*, Paris 1888, 56. s. bk.). Angiolello'ya göre Fatih Mehmed haremindeki kadınlardan birine kendini o kadar kaptırmış ki, bu meclûbiyetten kurtulabilmek için kadını hançerleyerek öldürmekten, başka çare bulamamış. Hammer'e göre ise Euboea'nın 1470 te zaptı esnasında, elçi Paul Erizzo'nun kızı Anne Erizzo iffetinden fedakârlık etmeğe yanaşmadığı için öldürülmüş ve İrene hikâyesi de muhtemelen bu vakadan doğmuştur (*Histoire de l'empire ottoman III.*, 135. s. ve not, 395. s.).

Fatih Mehmed hakkında, İrene mevzuu ele alınarak yazılmış ingilizce piyesler şunlardır:

1. George Peele, *The Turkish Mahomet and Hiren the Fair Greek* (Türk Mehmed ve Yunanlı Güzeli Hiren), 1594.

¹ Bu gibi tarihî hikâyelerin sıhhatinden ne derece şüphe etsek yeridir. Nitekim Voltaire de, İrene mevzuu üzerinde yazılmış olan *Mahomed II* isimli Fransızca bir piyes münasebetiyle eserin sahibi La Noue'ya yazdığı bir mektupta, «İstiklâlini kaybetmiş milletler, fatihlerine daima böyle korkunç, olmaz şeyler isnat ederler» diyerek İrene hikâyesinin tamamiyle uydurma olduğunu söyler (*Oeuvres Complètes*, Paris 1880, 35. cilt, 240. s. bk.).

2. Gilbert Swinhoe, *The Tragedy of the Unhappy Fair Irene* (Bedbaht Güzel Irene'in Trajedisi), 1658.
3. *Irena, A Tragedy*, 1664 (Yazarı meçhul).
4. Nevile Payne, *The Siege of Constantinople* (İstanbul'un Muhasarası), 1675.
5. Charles Goring, *Irene Or The Fair Greek* (Irene veya Yunanlı Güzel), 1708.
6. Samuel Johnson, *Irene*, 1749.

Bu eserlerden birincisi, yani Peele'inki kayıptır. Fakat esere yapılan muasır telmihlerden zamanında fevkalâde rağbet gördüğü anlaşılıyor. Hatta o kadar ki, o devirde Hiren ismi İngilizcede hafif kadın, fahişe gibi manalar taşıyan bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹ Nitekim Shakespeare'in de *Henry IV*'ün ikinci kısmında (II iv. 172, 188) Hiren ismini izaha lüzum görmeden kullanmış olması seyircilerin ne kast olunduğunu kolaylıkla anlayabileceğini, dolayısıyla Peele'in eserinin iyi tanındığını ispat eder. Eser hakkında bilinenler maalesef bundan ibaret.

Fatih Mehmed hakkındaki ikinci piyese gelince² bunun yazarı Gilbert Swinhoe edebiyat tarihlerinde ismine rastlanmayacak kadar silik bir adamdır ve zaten son derece zayıf ve acemice olan *The Tragedy Of the unhappy Fair Irene* hiç bir zaman temsil edilmiş değildir.

Eserin mevzuu :

Irene Türklerin eline esir düşmüştür ve Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilecektir. Fakat Irene ile sevişen Lord Paleologus gidip sevgilisi ile görüşmek fırsatını bulur. Paleologus ile maiyetindeki Demosthenes, Macaristan'a gidip oradan temin edecekleri bir

¹ İsmi muhtelif imlâları vardır. Bandello'da *Irenea*, Boaistuau'da *Hyrenée*, Painter' de *Hyrenee* yahut *Hirenee* ve Knolles'da da *Irene* olarak yazılmıştır (D. N. Smith, *Johnson's Irene: Essays and Studies XIV*, 44. s.).

² Bu arada iki piyesten daha bahsetmemiz lâzım. Bunlar her ne kadar Fatih ile Irene hikâyesi üzerine kurulmuşlarsa da, şahıslar başkadır. Birisi T. Goffe isimli çok az tanınmış bir muharririndir. Goffe, Irene vakasını ele aldığını gizlemek ve yeni bir mevzu getiriyormuş gibi görünmek için olacak, vakadaki şahısların isimlerini değiştirmiş ve II. Mehmed yerine I. Murad'ı koyarak eserine *The Covragious Turke, or Amurath the First* (Yiğit Türk veya Birinci Murad) adını vermiştir. Irene'nin yerini de Evmorphe isimli bir kız alır. Eserin tarihi 1632. Goffe piyesin yalnız ilk iki perdesinde Irene vakasını kullandıktan sonra I. Murad'ın devrine dönmek suretiyle onun hayatına geçiyor. 1657 senesine ait diğer bir eserde de Irene hikâyesini yine başka isimler altında buluyoruz. Bu seferki Lodowick Carlell'in *Osmond the Great Turke* piyesidir. Burada Fatih'in yerini Tatar İmparatoru Melcoshus, ve Irene'ninkini Despina alıyor. Osmond ise İmparatorun son derece sadık bir adamdır. Carlell mevzuu kendine göre hayli değiştirmiştir. Sonunda Despina da, İmparator da, Osmond da ölür. *Blacksmith's Daughter* (Demircinin Kızı) [1579] isimli sahibi meçhul ve bugün kayıp bir eserin daha Irene vakası üzerine kurulmuş olması ihtimali ileri sürülmüşse de, eldeki vesikalar bunu ispata kâfi değildir.

kuvvetle gelip Irene'i kaçırmaya karar verirler. Bu arada kız da Fatih'e kendini teslim etmemek için bahaneler bulup vakit kazanmaya çalışacaktır. Fatih Irene'i görünce âşık olur ve devlet işlerini ihmale başlar. Macar ordusu hücumla geçtiği halde Fatih Irene'den ayrılmamak için harbe paşalarını yollar, kendi gitmez. Nihayet yeniçeriler isyan ederek Irene'in başını isterler. Fatih yeniçerileri hoşnut etmek için kızı öldürür. Bunu duyan Paleologus ve Demosthenes intihar ederler.

Görüldüğü üzere Swinhoe hikâyesinin aslında mevcut vazife hissi ile aşkın çatışması gibi dramatik bir unsuru dahi muhafaza edememiştir; Fatih Irene'yi sırf isyan eden yeniçerileri yatıştırmak endisesiyle öldürür ve böylece zulmünü mazur gösterecek bir sebepten de mahrum bırakılmış olur. Esasen Swinhoe Sultan Mehmed'den ziyade Irene karakteri üzerinde durmakta ve onun faziletlerini belirtmeye çalışmaktadır. Ancak Swinhoe, Sultan Mehmed'e rakip ve Irene tarafından sevilen bir Yunanlı asili mevzua sokmak suretiyle hikâyeye — daha sonraki piyeslerde de devam eden ve gelişen — yeni bir unsur ilâve etmiştir. Fakat bu ancak Irene piyesleri için yenidir, zira Sultanla aynı kızı seven ve kız tarafından tercih edilen Hıristiyan kahraman tipi Renaissance devrinde iyice belirmişti diyebiliriz. Bunun en güzel misalini Jacques Yver'in *Le Printemps* (1572) isimli eserinde bulmak mümkündür. Muhtelif hikâyelerden müteşekkil bu kitaptaki ilk hikâyede, Kanunî Sultan Süleyman'ın âşık olduğu Perside isimli Rodos'lu bir kız, Eraste ile sevişmektedir ve her ne kadar Sultan Süleyman fedakârlık ederek bunları birleştirirse de, sonradan pişman olur ve rakibini ortadan kaldırarak Perside'yi elde etmeye çalışır, fakat kız ölümü tercih eder.

Bu hikâye 1578 de İngilizceye tercüme olunmuş ve bir kaç sene sonra da Thomas Kyd'in *Soliman and Perseda* isimli piyesine mevzu teşkil etmiştir. Türklere ait, XVII. ve XVIII. asır piyeslerinde de bu temin hayli yer işgal ettiğini görüyoruz. Nitekim Irene hikâyesine de söylediğimiz gibi Swinhoe tarafından ilâve edilmiş ve Fatih Mehmed'e ait daha sonraki piyeslerde de Sultanın rakibi olan bir Hıristiyan kahraman tipi muhafaza edilmiştir.

1664 te basılan *Irena* eserine gelince, bunun yazarı meçhul ve 1664 ten beri bir daha basılmadığı için de mevcut nüshaları fevkalâde nadirdir. Mamafih eserin sanat kıymeti itibariyle yüksek olmadığını da söylemek lâzım. Bu piyesle Restoration devrine geçmiş ve tiyatrodan da yeni bir dram anlayışının hâkim olduğu senelere gelmiş oluyoruz. Restoration tiyatrosunun bir takım hususiyetleri vardır; idealize edilmiş bir aşk ve yine idealize edilmiş asil tabiatlı âlicenap tipler bu trajedi nev'nin bariz karakteristikleridir. Elizabeth devri trajedisinde rastladığımız dehşet unsuru ortadan kalkmış, onun yerine, seyircinin hayran ka-

lacağı faziletli kahramanların ibret alınacak büyüklükleri, asil fedakârlıkları piyesleri kaplamıştır.

İşte gerek *Irena*'nın meçhul yazarı, gerekse Payne bu anlayışla hareket ederek piyeslerinin kahramanlarını birer fazilet örneği olarak çizmekte ve hikâyenin sonundaki dehşet verici sahneyi değiştirerek eserin hüznü bitmesine mâni olmaktadır. Böylece İrene hikâyesinin mevzuu da hayli değişiyor tabii.

Eserin mevzuu:

Irena ve *Perinthia* adlı Yunanlı iki kız İstanbul'un zaptı esnasında esir edilerek saraya getirilmişlerdir. Fatih Mehmed *Irena*'ya âşıktır. Bizans ordusu kumandanı Justinianus ile arkadaşı Honorius'un öldüğü zannedilmekteyse de, bunlar şehirde tebdili kıyafet etmiş olarak gizlenmekte ve sevdikleri bu iki kızı kaçırmak için Bizanslılardan 500 kişi toplamış ve bir plân kurmuş bulunmaktadır. Beri yandan devletin ileri gelenleri isyan çıkararak Sultan Mehmed'i tahttan indirmek arzusundadırlar. İsyân başladığı sırada Fatih *Irena* ile *Perinthia*'yı bahçede sevgilileri ile yakalar ve Justinianus ile Honorius'u öldürmeğe karar verdiği sırada âsilerden bir kaçı Yeniçeri Ağası ile birlikte Fatih'i öldürmek üzere hücum ederler, fakat Justinianus ile Honorius Fatih'in yardımına koşarak âsilerin hakkından gelmesine yardım ederler. Fatih minnettarlığını ispat için sevdiği *Irena*'yı Justinianus'a vermek âlicenaplığını gösterir; *Perinthia*'yı da Honorius'a verir.

Bu piyeste memleketin menfaatleri aşka galebe çalmaz, isyan çıkınca Fatih, hayatı pahasına da olsa, sevdiği kadını müdafaaya ve her şeyi fedaya karar verir. Fakat kadirşinaslığını ispat etmek icap edince, *Irena*'yı seviştigi adama terketmek büyüklüğünü gösterir. Binaenaleyh burada karşımıza çıkan Fatih bir bakıma sevdiği kadın indinde şerefini düşünen bir Orta Çağ şövalyesini andırmaktadır. Nitekim *Irena*'yı Justinianus'a bıraktığı zaman o ana kadar Fatih'e zerre kadar muhabbet duymayan kız

«Rakibinizden sonra artık sizsiniz gönlüme sahip» diyerek hayranlığını belli eder. Piyesin sonunda Honorius da

«O kadar büyük ki faziletiniz şöhret ve şana

Bir fevkalâdelik kalmadı yayacak namınızdan başka»

diyerek Fatih'in kadirşinaslığı ve âlicenaplığı önünde eğilir.

Restoration devrine rastlayan diğer eserin, yani *The Siege of Constantinople*'un yazarı Payne, İrene hikâyesini daha da değiştiriyor. Sultan Mehmed'in bir Yunanlıya meclûp olması ve aşkına galebe çalması meselesi arka plânda kalmakta ve vakanın ağırlık merkezi Türk sarayından Bizans sarayına aktarılmaktadır.

Hadise İstanbul'un muhasarası sırasında cereyan eder. Bizans imparatoru şehri kurtarmağa çalışmaktadır, fakat türlü entrikaların döndüğü Bizans'ta kime itimat edeceğini

kestiremez. Kralın az çok itimadını kazanmış olan baş şansölye hakikatte Bizans'a ihanet etmekte ve Türklere yaranmak suretiyle Bizans'ın sukutunu müteakip veziri âzam olmak hulyasındadır. Bunun için Sinan Paşayla gizlice muhabere eder.

İmparatorun kardeşi Thomazo ise bir vatanperverdir, fakat şansölye mütemadiyen İmparatoru onun aleyhine kışkırtır ve tahtta gözü olduğunu söyler. Beri yandan aşk meseleleri de işe karışır. Şansölyenin kızı Calista, Thomazo'yu sevmektedir, fakat Thomazo mabeyncinin kızı Irene'e âşıktır ve kız da onu sever. Şansölye Türklere hoş görünmek için Irene'i kaçırıp Türk sultanına yollamağa karar verir, fakat bir yanlışlık eseri kendi kızı Calista da kaçırlır ve sultana Irene yerine Calista takdim edilir. Calista sultan üzerinde nüfuz kurarak eskiden beri kıskandığı Irene'i öldürtmeği tasarlamaktadır. Nihayet Sinan Paşayı, Irene'i zehirlemeğe zorlar, fakat Sinan zehir yerine bir uyku ilâcı vererek vakit kazanmanın yolunu bulur ve sultana yanlışlıkla Irene yerine Calista'yı takdim ettiğini itiraf eder. Beri yandan Calista da sultandan Sinan Paşayı öldürtmesini istemiştir. Birazdan öğreniriz ki, sultan devletin ileri gelenleri huzuruna Calista'yı çıkarmış, güzelliğini methettikten sonra Sinan'ı öldürecek gibi yapmış, fakat kılıcının bir darbeziyle, Sinan'ı değil, habis bir kadın olduğunu anladığı Calista'nın başını uçurmuştur. (Fakat işin aslını bilmeyenler ölen kadının hep Irene olduğunu zannederler).

Eserin sonunda Türk orduları şehre girer, imparator vurulur ve ölür, Thomazo kahramanca çarpışır ama, yine de şehri kurtaramaz ve nihayet silâhını Sinan Paşaya teslim eder. Son sahnede Sinan gelerek sultanın Thomazo'yu takdir ettiğini ve bunun için de Morea Krallığını ona verdiğini söyler.

Thomazo, «Hükümdarınızın kalbi ülkesi kadar büyük, hediyesini şükranla kabul ediyorum..... Öyle ulvî bir ruha sahip ki, bu hükümdar, faziletleri birbirini bastırmak için yarışıyorlar ve her biri sıra ile bir muzafferiyet kazanıyor» diyerek Türk sultanının büyüklüğünü belirtir. Böylece Irene Thomazo'ya kavuşur, şansölye ve iki adamı vatanlarına ihanet ettikleri için sultan tarafından ölüme mahkûm edilirler.

Görüldüğü üzere hadisenin büyük kısmı şehrin zaptından evvel cereyan eder. Yazar Irene vakasına yeni bir şekil verirken kahramanların da bir kısmı değişmiş oluyor. Burada asıl kahraman Thomazo'dur; Sultan Mehmed sahnede görülmez ve kendisinden sadece «Sultan» diye bahsedilir. Piyesin dramatik unsurunu Sultan Mehmed'in aşk ile vazife arasındaki çatışması teşkil etmez; bir yandan Thomazo ile Irene'nin saf ve ideal aşkı, beri yandan da yine Thomazo'nun, Türk sultanının, Sinan Paşanın ve diğerlerinin asil hareketleri ve kahramanlıkları ortaya konulur. Bu arada yazar, Bizans'ın türlü nifak ve entrikalarla çökmeğe hazır bir hale geldiğine ve moral bakımından daha üstün bulduğu Türklerin zaferi hakkettiğine işaret etmektedir. Doğrusu İstanbul'un zaptıyla alakalı bir eserde Yunanlıların mağlûbiyeti hakkettiğini söylemek ve muzaffer Türk sultanını övmek İngiliz edebiyatında istisnaî bir şeydir ve realist olmak iddiasını taşımayan bir Restoration trajedisi için dahi dikkate şayandır.

Bunu takip eden eserle XVIII. asra gelmiş oluyoruz. Charles Goring'in *Irene Or The Fair Greek* piyesi 1708 senesine aittir ve üç gece

temsil edilmiş olduğu gibi sair kayıtlardan da muvaffak olmuş bir piyes addedebileceği anlaşılıyor. Mamafih bugün bu eser edebiyat tarihinde lâfı edilmeyen piyesler arasındadır ve ancak o devir üzerinde ihtisas yapanları ilgilendirir. Mevzuu şöyle hülâsa edebiliriz.

Vaka fetihten üç sene sonra yer alır. Eşhası üç gruba ayırmak mümkündür. Bir yanda Irene, kardeşi Pyrrhus ve Irene'in sevgilisi Aratus. Irene, diğer piyesteki Irene'lerin aksine, kendini Fatih'e teslim etmiştir ve Yunanlılarla harbedip onları öldürmüş bir adama ram olduğu için bir yandan da nedamet duymaktadır. Aratus ise Fatih Mehmed'i öldürmek için bir plân tasarlamaktadır ve bu işte Pyrrhus'un yardımını bekler. Fakat Pyrrhus, Fatih'ten çok iyilik gördüğü için ona minnettardır, üstelik Müslümanlığı kabul etmiştir ve binaenaleyh bu suikasta iştirak etmekten çekinir. İkinci grupta valde sultan ve Veziri Azam İbrahim Paşa vardır. Valde Sultan fevkalâde muhteris bir kadın olup, Fatih'in Irene'e olan düşkünlüğünden istifade ederek memleketin idaresini eline almış ve buna engel olabileceklere karşı, İbrahim Paşa'nın yardımıyla entrikalar çevirerek onları saf dışı kılmağa çalışmaktadır. Üçüncü grupta Fatih Mehmed'i, Acomet (Ahmet) Paşa'yı, Kaptan Paşa Balbanus'u ve Yeniçeri Ağası Mustafa'yı sayabiliriz. Bu son üçü Fatih'in hakikî dostlarıdır ve onu Irene'e olan meclûbiyetinden kurtarmağa ahdetmişlerdir. Fakat valde sultanın entrikaları neticesinde Fatih'in gözünden düşer ve ölüme mahkûm edilirler. Bayram dolayısıyla hükmün infazı geri kalır ve bu arada Fatih bu adamların memleketlerini seven ve kendisine sadakatle hizmet eden insanlar olduğunu idrak ederek onları affeder, hepsinin huzurunda, şeref ve vazife duygusunun üstün geldiğini göstermek için delice sevdiği Irene'i öldürür. Bundan sonra iyi bir sultan olarak namuslu insanları etrafına toplar ve valde sultanı da hareme hapsedmek kararını alır.

Fatih eserin başında zayıf bir adamken sonunda memleketin hayrı için büyük fedakârlıklara katlanacak bir hükümdar oluyor. Fakat muharrir padişahın kıza karşı gösterdiği merhametsizlikle zalim tarafını ortaya koymaktadır.

Fatih Mehmed hakkındaki son piyes İngiliz edebiyatının en mühim simalarından olan Samuel Johnson'un elinden çıkmış, 1749 da Londra'da temsil edilmiş ve aynı sene basılmıştır. Ancak ilâve etmek lâzımdır ki, S. Johnson edebiyat tarihindeki mühim mevkiini münekkit olarak işgal etmektedir, piyes yazarı olarak değil. *Irene*, tiyatro sahasında yegâne eseri olup zamanında şöhrat yapmışsa da, sonradan gittikçe unutulmuş ve az okunan eserler arasına karışmıştır.

Johnson piyesi yazmadan Knolles'un *The Generall Historie of the Turkes* eserini okumuş, fakat ordaki Irene hikâyesinin mahiyetini değiştirerek bunu bir ahlâk dersine inkilâp ettirmiş, ve «hakikaten büyük ve mesut olanlar ancak faziletli olanlardır» düsturunu piyesin tezi yapmıştır.¹

¹. Mamafih Johnson'un, piyesin mevzuunu kurarken sahibi meçhul 1664'teki *Irena* eserinden istifade ettiği kanaatindeyim ve bu noktayı başka bir yerde münakaşa etmiş bulunuyorum: *The Irene Story and Dr. Johnson's Sources: Modern Language Notes LXXI* (Şubat 1956).

Bu piyeste de Irene ve Aspasia adlı Yunanlı iki kız, ve Fatih'i öldürerek bunları kurtarıp kaçırmak isteyen Yunanlı iki asil var: Demetrius ile Leontes. Demetrius, Aspasia ile sevişmektedir. Irene kendisine delice âşık olan Fatih Mehmed'in ısrarlarına bir müddet mukavemet eder, fakat sonunda zaaf göstererek sultanlığa ve debdebeye faziletini feda eder. Eder ama, cezasını da görür; Sultan Mehmed kendisini öldürmek isteyenlere Irene'in yardım ettiği kanaatine varır ve kızın aslında masum olduğunu bilmeyerek boğulması için emir verir. Irene'in Fatih'e ihanet etmediği sonradan anlaşılır, amma iş işten geçmiştir. Irene'in zaafını daha iyi belirtmek için yanına bir fazilet örneği olarak konan Aspasia ise, dürüstlüğü'nün mükâfatını görür ve sevdiği Demetrius ile kaçıp kurtulur.

Johnson Irene hikâyesine Yunanlıların Türk hâkimiyetine karşı mücadelesi temini de ilâve etmiş ve Irene vakasını bir yandan da hürriyet kavgası kılığına sokmuştur. Eserde Fatih'e karşı bir suikast hazırlayan Yunanlılar bunu Yunanistan'ı kurtarmak gayesiyle yapmaktadırlar.¹

Fatih Mehmed karakteri de bu piyeste ikinci plânda kalır ve tabiiyetiyle müstebit ve zalim bir padişah olarak çizilmiştir. Johnson'un eseri yazmadan evvel aldığı bir takım notlar ve yaptığı müsveddeler bugün basılmış olduğu için Fatih'in karakteri hakkında kaydettiklerini kendi notlarında bulmak mümkündür. Knolles'dan edindiği malûmatı şöyle hülâsa ediyor: «Mehmed bilhassa astronomi sahasında bilgili idi, yunanca, lâtince, arapça, keldanice, ve farsça konuşurdu. Güzel sanatları severdi, Venedikli bir ressamı teşvik etmişti. Dinsiz, hain, muhteris, zalim, müntakim, kurnaz ve mürâi idi».² Piyesteki Fatih Mehmed her şeyden evvel zalim ve hislerine mağlûp bir adamdır. Jonhson Fatih'in bilgili olduğunu not etmesine rağmen, eserinde bu cihetini belirtmekten çekinmiş ve kendisine hemen hemen hiç bir meziyet tanımamıştır. İhtimal Irene'in gösterdiği zaafa bir mazeret bulunmasın ve aynı zamanda hürriyet davası da daha kuvvet kazansın diye. Asıl hikâyede ve diğer piyeslerde Fatih'in aşk ile vazife hissi arasında bocalaması mühim bir dramatik unsur teşkil ettiği halde Jonhson'da bu cihet ortadan kalkıyor ve yerini, dediğimiz gibi, Irene'in faziletini feda edip etmemesi meselesiyle Yunanlıların hürriyeti davasına bırakıyor. Bu suretle Irene hikâyesi Jonhson'un elinde hüviyetini değiştiriyor, diyebiliriz.

Jonhson'dan sonra Fatih Mehmed ve Irene mevzuu bir daha ele alınmamıştır. Böylece görülüyor ki, bahsettiğimiz piyeslerin hiç biri İngiliz edebiyatının büyük eserleri arasında yer almaz. Yine görülüyor ki, Fatih

¹ Piyesin bu cepheden mütealâası için Terence Spencer, *Fair Greece Sad Relic*, London 1954, 253—255. s. bk.

² *The Poems of Samuel Johnson*, ed. Nichol Smith and E. L. McAdam, Oxford 1951, 336. s.

hakkındaki piyeslerde esas gaye Fatih'in tarihî şahsiyetini belirtmek filan değil, drama elverişli bir hikâyeden bir piyes çıkarmaktır. Bunun içindir ki, Fatih'i bazılarında aşk ile vazife hissi arasında kalmış bir hükümdar, birinde hunhar bir müstebit ve diğerlerinde de bütün faziletlere sahip, âlicenap bir kahraman olarak buluruz.